

Gençlere Yönelik Manevi Danışmanlık Uygulamaları ve Gençlik Dönemi Soru ve Sorunları (Batı Karadeniz Örneği) *

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 14 Mart 2023 Kabul Tarihi: 23 Aralık 2023

✉ **Salih Aybey**

Doç. Dr. / Associate Professor

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi / Zonguldak Bülent Ecevit University

İlahiyat Fakültesi / Faculty of Theology

<https://ror.org/01dvabv26>

<https://orcid.org/0000-0002-8361-5793>

salihaybey@beun.edu.tr

Öz

Modernleşme sürecinde değişim ve dönüşümlere bağlı olarak demografik yapının giriftleşmesi dünyada birtakım krizlere yol açmıştır. Farklı problemlerle karşı karşıya kalan insanoğlu, yaşadığı kriz ve acıyla başa çıkabilmek için bazı yöntemler geliştirmiştir. Psikoloji ve din üzerine yürütülen çalışmalar sonucunda ortaya çıkan manevi danışmanlık son yıllarda dünya gündeminde önemli bir yer edinmiştir. Bu bağlamda din hizmetlerini yürüten Diyanet İşleri Başkanlığı, dünyadaki ve ülkemizdeki değişim, ihtiyaç ve sorunlar karşısında yeni vizyonlar belirlemekte ve yeni misyonlar yüklenmektedir. Bu çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yükseköğrenim öğrenci yurtlarında ve gençlik merkezlerinde yürütülmekte olan gençlere yönelik manevi danışmanlık uygulamalarının önemi ve amacının yanısıra, manevi danışmanlara yansıyan gençlik dönemi soru ve sorunları da ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada, Batı Karadenizde yer alan beş ildeki manevi danışmanlara yansıyan gençlik dönemi soru ve sorunları dört başlık altında incelenmiştir. Gençlerin din ile ilişkilendirdiği her konuyu danışabildiği ve manevi danışmanların gençler arasında önemli bir görev ifa ettikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Manevi Danışmanlık, Gençlik, Gençlik Dönemi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Eğitimi.

Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Spiritual Counseling Practices for Young People and Questions and Problems of the Youth Period (The Example of the Western Black Sea Region)

Research Article

Received: 14 March 2023 Accepted: 28 December 2023

Abstract

The complexity of demographic structures resulting from changes and transformations in the modernization process has precipitated numerous crises worldwide. Confronted with various challenges, humans have devised methods to address the crises and suffering they encounter. Spiritual counseling, stemming from studies at the intersection of psychology and religion, has garnered significant attention on the global stage in recent years. In this context, the Presidency of Religious Affairs establishes new visions and assumes new missions to address the evolving needs and challenges both globally and within our country. This study delves into the significance and objectives of spiritual counseling practices for young people conducted by the Presidency of Religious Affairs in higher education student dormitories and youth centers. Additionally, it examines and evaluates the challenges faced by young individuals during this pivotal period, as reflected upon by spiritual counselors. In the qualitative research study, conducted in five provinces situated in the western Black Sea region, the questions and challenges of youth were scrutinized through the lens of spiritual counselors. These were analyzed under four main categories. It has been observed that young individuals seek guidance on various religious matters, and spiritual counselors play a crucial role in providing support and counsel to them.

Keywords: Spiritual Counseling, Youth, Youth Period, The Presidency of Religious Affairs, Religious Education.

Summary

The most prominent institution offering non-formal religious education in our country, officially and systematically, is the Presidency of Religious Affairs. The Presidency conducts all its religious education endeavors under the umbrella of religious services, which are executed through two channels: religious services conducted within mosques and those conducted outside of mosques. While mosques serve as central hubs for non-formal religious education accessible to all, the rapid changes in social structure and the pronounced diversification in labor divisions have necessitated the emergence of new service domains. In this regard, the Presidency of Religious Affairs has undertaken numerous religious service activities in recent years, with a primary focus on mosques but extending beyond their confines. Among the activities conducted under the category of “non-mosque religious services,” efforts are made to address and prevent issues that arise or may arise during youth, promote the physical, mental, and spiritual well-being of young individuals through social and cultural initiatives, and provide moral, motivational, and spiritual support to the youth. Additionally, various studies are conducted in this regard.

It is essential to employ innovative methods tailored to the needs of the target audience in delivering religious services. Spiritual counseling within religious services aims to address an individual’s issues by aligning with the values of their religious beliefs and incorporating insights from other relevant branches of knowledge. Recently, discussions of religious services often include traditional forms of guidance, notification, advice, and similar approaches. Alongside these traditional activities, the concept of spiritual counseling has emerged as a novel and alternative approach to delivering religious services.

This study aims to ascertain the significance and objectives of spiritual counseling conducted by the Presidency of Religious Affairs, alongside examining the inquiries and issues posed by young individuals to spiritual counselors operating within higher education student dormitories and youth centers. In this context, the queries and challenges faced by youth, identified through interviews with nine spiritual counselors operating across five provinces in the western Black Sea region (Bartın, Bolu, Düzce, Karabük, Zonguldak), were analyzed under four main categories. These topics are addressed under the categories of faith, worship, morality, and other related matters.

Upon examination of the queries and issues brought forth by young individuals consulting with spiritual counselors, it becomes apparent that they encompass a broad spectrum of topics. Furthermore, it is evident that young people feel comfortable addressing any matter they associate with religion within the counseling environment. Based on this observation, it is noted that young people harbor doubts about religious matters, particularly in queries pertaining to faith and belief. Furthermore, depending on their age and stage of critical thinking, young individuals may adopt varied approaches towards religious issues. It is evident that significant challenges exist concerning faith, particularly in relation to belief in Allah and acceptance of fate. Regarding worship-related matters, it is notable that young individuals do not typically seek direct information about the mechanics and nature of worship rituals such as prayer, fasting, almsgiving, and pilgrimage. Instead, they tend to inquire inquisitively about topics raised in the press and on social media platforms. This circumstance, coupled with the questioning and skeptical attitude of young individuals, suggests that information circulating on social media platforms is closely observed by the youth. It has been noted that young individuals raise questions and encounter challenges on a wide array of topics pertaining to morality. In inquiries concerning this domain, it was observed that young individuals expressed questions and encountered issues such as disputes or conflicts with elder family members. Additionally, various approaches such as curiosity, doubt, indecision, questioning, lack of self-confidence, distress from feeling misunderstood by adults, and disregard were evident among the youth.

Examining the questions posed by young people highlights the significant role spiritual counselors play in their lives. These counselors offer assistance with religious inquiries and dilemmas while endeavoring to shield them from any form of judgment. Hence, it is undeniable that young individuals require adult guidance more than ever during this critical period. In this regard, it is imperative to increase the number of spiritual counselors in places such as student dormitories and youth centers, where young people congregate. Furthermore, religious education, typically serving an instructive purpose, should be provided at an optimal level during childhood and adolescence. Recognizing its potential to foster the development of a robust personality and moral integrity throughout life, particular emphasis should be placed on religious education, especially during childhood and youth.

Giriş

Son yıllarda hızlı bir sanayileşme ve büyüme yaşayan toplumumuz, teknolojik ve ekonomik alanlarda olduğu kadar sosyal ve kültürel alanlarda da büyük değişimlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu gelişme ve değişimlerin dinamiği içerisinde günümüz insanının özellikle toplumun en dinamik ve duyarlı kesimi olan gençliğin bunlardan etkilenmemesi mümkün değildir. Yaşanan gelişim ve değişim insanların hayat standartlarını yükseltmiş, refahını arttırmış, ancak manevi alandaki boşluğu giderememiştir. Bugün insanlar, ihmal edilen manevi gelişime yeniden canlılık kazandırabilmek için dinin gücünden faydalanma yollarını aramaya başlamışlardır. Bu nedenle, insanların içine düştükleri bu manevi sıkıntı ve huzursuzluklardan kurtarılmasında, toplumumuzun daha sağlıklı ve daha dengeli bir gelişim sürecini devam ettirmesinde şüphesiz çok yönlü ve kaliteli bir şekilde yetişmiş din görevlilerinin sunacağı din hizmetlerine toplumun her seviyesinde ihtiyaç hissedilmektedir.

Din hizmeti, zaman ilerledikçe anlam çerçevesi genişleyen ve farklı tanımlarla yeniden ele alınmayı bekleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle son günlerde din hizmeti, sadece cami ile sınırlı olmayıp bireyin ve toplumun hatta insanlığın hayatını güzelleştirmeye, huzurunu beslemeye, toplumumuzun birlik ve dirliğini, huzur ve barışını temin etmeye yönelik bir hizmet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkemizde yaygın din eğitimi resmi ve sistemli olarak yapan etkin kurum Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Başkanlık, yaptığı din eğitimi faaliyetlerinin tamamını din hizmetleri adı altında yapmakta ve bu faaliyetlerini de cami içi ve cami dışı din hizmetleri olmak üzere iki şekilde yürütmektedir. Herkese açık birer yaygın din eğitimi merkezi olan camiler, din hizmetlerinin merkezinde yer almakla birlikte, toplumsal yapıdaki hızlı değişim ve iş bölümündeki yoğun farklılaşma yeni hizmet alanlarının ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı da bu doğrultuda son yıllarda camiye merkeze alan, ancak camiyle sınırlı kalmayan pek çok din hizmeti faaliyetlerine imza atmıştır. "Cami dışı din hizmetleri" adı altında

* Bu çalışma Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 17.09.2018 tarihli ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 28.09.2018 tarih ve 33319 sayılı izinleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. / This study was conducted in compliance with the approval from the Zonguldak Bülent Ecevit University Human Research Ethics Committee dated 17.09.2018, and the authorization from the Presidency of Religious Affairs dated 28.09.2018, with approval number 33319.

yürütülen bu faaliyetler arasında, gençlik döneminde oluşan/oluşabilecek problemlerin çözümüne katkı sağlamak, sosyal ve kültürel etkinliklerle, gençlerin beden ve ruh sağlıklarına, manevi gelişimlerine katkıda bulunmak ve gençlere moral, motivasyon ve manevi destek vermek amacıyla yapılan çalışmalar da bulunmaktadır.

Din hizmetlerinin hedef kitleye sunumunda, ihtiyaçlar doğrultusunda yeni yöntemlerin kullanılması kaçınılmazdır. Din hizmetlerinde manevi danışmanlık, ilişkili olduğu diğer bilim dallarından da yararlanarak kişinin problemlerine, inandığı dinin değerleriyle ilişki kurarak çözüm yolları sunmayı hedefler. Son günlerde din hizmeti denilince klasik irşat, tebliğ, nasihat vb. faaliyetlerin yanında, yeni ve alternatif bir din hizmeti sunma yöntemi olarak manevi danışmanlık kavramı ortaya çıkmıştır. Bugün artık insanlar, din görevlilerinden beklenen diğer hizmetlere ilaveten dinî soru ve problemlerini din hizmeti sunan kişilerle bire bir görüşmek ve konuşmak suretiyle çözmek, hatta önerilen çözümler konusunda ikna olmak istemektedirler. Bu gelişme ve değişme karşısında, insanlara daha etkili ve verimli din hizmeti sunmak için, bilinen yöntemler yanında, kişilerin sorunlarıyla birebir ilgilenmeyi öngören manevi danışmanlık hizmeti din hizmetlerinde ayrı bir önem kazanmıştır.¹

Bu hizmetin arka planında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 12-16 Ekim 2009 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen IV. Din Şurası Sonuç Bildirgesi'nin 20. maddesindeki² tavsiye kararı ve 29. İl Müftüleri İstişare Toplantısı sonuç bildirgesinde alınan bir karar³ yer almaktadır. Zaman kaybetmeden bu kararları uygulamaya geçiren Diyanet İşleri Başkanlığı, çeşitli kurum ve kuruluşlarla protokoller imzalamıştır. Bu protokollerden birini de Gençlik ve Spor Bakanlığı ile yapmıştır.⁴ Yapılan bu protokol

¹ Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, "Din Hizmetlerinin Sunumunda Alternatif Yöntem: Dini Danışmanlık", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu: Bildiriler II* (Ankara: DİB Yayınları, 2008), 543-544; Ahmet Önkal, "Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Çerçevesinde İmam Cemaat İlişkileri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, 3-4 Kasım 2007 II (Ankara: DİB Yayınları, 2008), 576.

² İlgili madde şöyledir: "Diyanet İşleri Başkanlığı huzurevleri, yetiştirme yurtları, hastaneler, cezaevleri gibi manevi rehberliğin ayrı bir önem taşıdığı alanlarda ilgililerin talepleri doğrultusunda ihtiyaçları göz önünde bulundurularak bu alanın gerektirdiği özellik ve duyarlılıklara uygun bir şekilde hizmet sunulmalıdır. Bunlarla ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılarak gerekli protokol, mevzuat ve müfredatlar ihtiyaç ve beklentileri karşılayacak şekilde güncellenmelidir."

³ Alınan karar şu şekildedir: "Gençlerin medeniyet değerlerine dair gönüllü bir aidiyet bilinci geliştirmesine ve özgüveni yüksek bireyler olmasına yardımcı olacak bir dil ve üslup üzerinde çalışılması, bu itibarla din hizmetleri, genç kuşağın kendi değerleriyle buluşmasını, kendi manevi potansiyellerini keşfetmesini, açığa çıkarmasını ve geliştirmesini sağlayan bir yaklaşımı esas almalıdır."

⁴ Bk. T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı ile T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Arasında İşbirliği Protokolü, 2015.

gereğince, gençlerin milli ve manevi değerler ekseninde yetişmelerine katkı sağlamak amacıyla hem yükseköğrenim öğrenci yurtlarında (Kredi ve Yurtlar Kurumu (KYK) ve Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Öğrenci Yurdu) hem de gençlik merkezlerinde din hizmetlerini “manevi danışmanlık” adı altında başlatmıştır. Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015 yılından itibaren din görevlilerini “manevi danışman” adıyla yükseköğrenim öğrenci yurtlarında ve gençlik merkezlerine din hizmetleri sunmak amacıyla görevlendirmeye başlamıştır.

Bu çalışma Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yükseköğrenim öğrenci yurtlarında ve gençlik merkezlerinde uygulanmakta olan manevi danışmanlığın amacı ve öneminin yanında, buralarda görev yapan manevi danışmanlara gençler tarafından sorulan soru ve sorunların neler olduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Batı Karadeniz bölgesinde bulunan beş ilde (Bartın, Bolu, Düzce, Karabük, Zonguldak) görev yapan dokuz manevi danışmanla yapılan görüşmeler neticesinde ortaya çıkan gençlik dönemi soru ve sorunları iman/inanç, ibadet, ahlâk ve diğer konular olmak üzere dört başlık altında değerlendirilmiştir. Ancak bu bulgulara geçmeden önce gençlik dönemi manevi danışmanlığın önemi, amacı ve Türkiye’deki manevi danışmanlık uygulamalarına kısaca değinilecektir.

1. Manevi Danışmanlık

Ülkemizde gündeme geldiği günden beri manevi danışmanlıkla ilgili birçok konu⁵ tartışılmıştır. Batı’da nispeten belirli bir yapı kazanmış olsa da ülkemizde henüz bu konu net bir zemine oturtulmuş değildir. Zira, konuyla ilgili ülkemizde literatür taraması yapıldığında hâlâ ortak bir dil kullanılmadığı, çalışmalarda manevi danışmanlık,⁶ dini danışmanlık,⁷ dini-manevi danışmanlık⁸ gibi isimlerin kullanıldığı görülmektedir.⁹

⁵ Örneğin, manevi danışmanlığın ne olduğu, yararlı olup olmadığı, kimler tarafından verileceği, kullanılacak yöntem ve tekniklerin neler olduğu, dini danışmanlık ve psikoterapi ile farkı, psikoloji ve dinin sınırlarının nerede başlayıp nerede biteceği vb. gibi konular. Geniş bilgi için bk. Salih Aybey, *Kredi ve Yurtlar Kurumunda Din Hizmetleri* (İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2021), 62-98.

⁶ Cemal Tosun, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Kültürlerarası-Dinlerarası Yaklaşım”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 123.

⁷ Nurullah Altaş, “Müslüman Bir Tolumda Dini Danışmanlık İçin Anlam ve Teoloji İnşa Etmek, Dini Danışmanlık Kavramının Vahiy Kültürüne Dayalı Bir Anlamı ve Yöntemi Mümkün mü?”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 106.

⁸ Turgay Şirin, *Dini Danışmanlık ve Rehberlik, İhsan Modeli, Manevi Danışmanlık* (İstanbul: Mim Akademi, 2014), 44.

⁹ Bu konuda ayrıca bk. Üzeyir Ok, “İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi”, ed. M. Bulut, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu: Bildiriler I* (Ankara: DİB Yayınları, 2008), 550-574; Mustafa Koç, *Manevi (Psikolojik) Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 59; Hatice Kılın-

Dolayısıyla ülkemizde manevi danışmanlık kavramının mahiyeti, sınırları, problem alanları ve isimlendirilmesinde çeşitlilik görülmektedir.

Günümüzde yeni ve alternatif bir din hizmet alanı olan manevi danışmanlığın isimlendirilmesinde ortaya çıkan bu çeşitliliğin yanı sıra, yeni telaffuz edilmeye başlanmış bir kavram olması da manevi danışmanlığın tanımlanmasını da zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte öncelikle danışma kavramına farklı bir boyut getiren “maneviyat” kavramını ele almak, manevi danışmanlık kavramının daha kolay tanımlanmasına ve anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Arapça bir kelime olan maneviyat (spiritualite) “maddi olmayan, manevi şeyler; yürek gücü, moral”¹⁰, “kişisel veya grup halindeki kutsal arayışı”¹¹ gibi anlamlara gelmektedir. Başka bir kaynakta ise maneviyat, “madde ve cisimle alakası bulunmayan, ruh ve mana ile ilgili olan hususlar ve çeşitli güçlükler, tehlikeler karşısında inanç ve ahlâkî değerlere bağlılıktan doğan dayanma gücü, yaşam, anlam ve bunların kutsalla olan ilişkisi, ruh kuvveti, moral”¹² şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda maneviyat, insanı diğer varlıklardan ayıran kişisel inanç ve uygulamalar ve anlam arama, anlam yaratma, değeri ve önemi olana yönelme, kutsal olana bağlı olma ve acı içinde bile olsa hayatı yaşamaya değer hale getirme olarak kurgulanmıştır.¹³

Görüldüğü gibi, maneviyat kavramının bilimsel literatürde birçok tanımı bulunmaktadır. Buna göre maneviyatın, kişinin ruh sağlığına katkı sağladığı, kişisel arayışlara cevap verdiği ve insana moral vererek hayatı anlamlandırdığı anlaşılmaktadır.¹⁴ Bu noktada din ve maneviyatın insanın bütün davranış, tecrübe ve duygularıyla ilgili olumlu ya da olumsuz sürekli bir ilişki içinde olduğu söylenebilir.

çer, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Manevîyat ve MDR Algısı”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alaları*, ed. Ali Ayten (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 25; Üzeyir Ok, “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 38-40.

¹⁰ Recep Toparlı, *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK Yayınları, 1996), 1339.

¹¹ Brian Zinbaur v.dğr., “Religion and Spirituality: Unfuzzifying the Fuzzy”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 36/4 (2005), 30-49.

¹² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük II* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2005), 1931.

¹³ Viktor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. S. Budak (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2017), 29-31. Ayrıca bk. Sevede Düzgüner, “Nereden Çıktı Bu Manevîyat: Manevî Bakım Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I*, ed. A. Ayten - M. Koç - N. Tınaz (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 18-38.

¹⁴ W. M. Frame, *Integration Religion and Sprituality in Counseling: A comp sive approach* (Pacific Grove, CA: Brooks/Cole, 2003), 3; Öznur Özdoğan, “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”, *AÜİFD* 47/2 (2006), 130.

Basit şekliyle “manevi açıdan yetişmiş bir kişinin öğüt vermesi” anlamına gelen manevi danışmanlık, bireyin kendini anlaması, maddi ve manevi problemlerini çözmesi, gerçekçi kararlar alması, yeteneklerini en uygun düzeyde geliştirmesi, çevresine dengeli ve sağlıklı bir şekilde uyum sağlaması, dünya ve âhiret mutluluğunu kazanarak kendini gerçekleştirmesi için manevi danışmanlık eğitimi almış kişilerce verilen psikolojik yardımlara denilmektedir.¹⁵

Woodruff manevi danışmanlığı, psikoloji ve teoloji donanımına sahip bir uzman tarafından sunulan, sadece zihin ve beden değil, ruhun da yardıma ihtiyacı olmasına odaklanan, insanların manevi bağılıklarına ve dinî ritüellerine saygı duyarak sunulan insan temelli bir yardım faaliyeti olarak tanımlamaktadır.¹⁶ Schlauch ise, dinsel terimler içeren ve teolojik-psikolojik etik çerçevesinde yapılan, vücut-akıl-ruh dünyası üçgeninde bir bütün olarak verilen yardım şeklinde ele almaktadır.¹⁷ Koç’a göre manevi danışmanlık bireyin fiziksel, bilişsel ve manevi boyutları arasındaki bağlantıyı sürdüren bir tedavi modeli sunarak bireylerin ruhsal ve fiziksel bütünlüğünü korumaya çalışmak olarak tanımlanmakta ve bunun bireyin yaşamsal kaygısını ve kişilik çatışmalarını azaltacağı ifade edilmektedir.¹⁸

Bu tanımlardan hareketle manevi danışmanlık, hem ruh sağlığı uzmanları hem de teolojik eğitim almış kişiler tarafından uygulanan ve bir bütün olarak kişiye yönelik çalışma ve kişinin kendi doğrularını bulmasına yardım etme, problemleriyle başa çıkma, iyileştirme, destekleme, rehberlik etme süreci olarak değerlendirilebilir. Ancak, her ne kadar manevi danışmanlık Hıristiyanlıkla ilintili bir şekilde Batı’da ortaya çıkmış bir kavram olsa da, bu kavramın içerdiği anlam bir hizmet alanı İslâm kültüründe de mevcuttur. Nitekim bütün peygamberlerin ve din görevlilerinin yürüttükleri tebliğ ve irşat faaliyetleri ve muhatap kitlenin sorunlarına ürettikleri çözümler yakın dönemlere kadar adı belirtilmese de manevi danışmanlık hizmeti olarak nitelendirilebilir.

Manevi danışmanlığa dair yapılan bu ve diğer tanımlar¹⁹ ve açıklanan özellikler birlikte ele alındığında, tedavi edici iyileşme ve gelişme

¹⁵ Koç, *Manevi (Psikolojik) Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği*, 51; Aytekin Bulut, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışma* (Ankara: DİB Yayınları, 2002), 51.

¹⁶ C. R. Woodruff, “Pastoral Counseling: An American Perspective”, *British Journal of Guidance & Counseling* 30/1 (2002), 93-94.

¹⁷ Chris R. Schlauch, “Expanding the Contexts of Pastoral Care”, *The Journal of Pastoral Care* 44/4 (Winter 1990), 359.

¹⁸ Koç, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hastanelerdeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri...”, 203.

¹⁹ Bk. William Clebsch-Charles Jaekle, *Pastoral care in historical perspective* (New Jersey: Prentice-Hall, 1964), 4; Lartey, *In living color: An intercultural approach to pastoral care and counselling*, 30.

amacıyla psikolojik anlayışın yanı sıra, manevi kaynakları da kullanan danışmanlığın özel bir formu olan manevi danışmanlık, genel anlamda bireye önemli katkılar sağlayacaktır. Zira manevi danışmanlık hizmeti zor durumda kalan bireyin yaşadığı durumu anlamlandırmasına yardım etme, ona yol gösterme, altüst olan hayatının kontrolünü kazanma gibi süreçlerde onu manevi referanslarla desteklemektir.

2. Manevi Danışmanlığın Önemi ve Amaçları

Maneviyat ve din, insanın varoluşundan bu yana birey ve toplum için önemli bir konuma sahip olagelmıştır. Zaman zaman bilimsel olmadığı, araştırılmayacağı düşüncesiyle görmezden gelinen maneviyat ve din, bireyin düşünce ve davranışları üzerinde hep etkili olmuştur.²⁰ Bu nedenle bireyin bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilebilmesi için manevi yönünün de ihmal edilmemesi gerekir. Zira manevi danışmanlık, önce bireyin kendisini, daha sonra da toplumu anlamasına ve anlamlandırmasına yardımcı olmaktadır. Dinin bünyesinde barındırdığı kardeşlik, dayanışma ve hoşgörü gibi temel değerler, insanların birbirlerini anlamalarını ve sevmelerini de kolaylaştırmaktadır.²¹

Çevreye baktığımız zaman, manevi yönden eksik kalan bazı insanların alkol, uyuşturucu, şiddet, bağımlılık vb. gibi arzulanmayan davranışlara yönelebildiği görülmektedir. Öte yandan insan bazen hayatında hastalık, kaza, sevilen birinin kaybı, doğal afete maruz kalma, ailevi sorunlar, ekonomik sıkıntılar vb. zorluklarla da karşı karşıya kalabilmektedir. Böyle durumlarda birey ne yapacağını bilemez hale gelebilir, kendisini çaresiz ve zorda kalmış hissedebilir. Bunun için birey bazı çözüm yolları aramak ve onlara başvurmak çabası içinde olabilir. Bu çözüm arayışları içerisinde yer alan manevi danışmanlık, bireyin hastalık, engellilik, kayıp duygusu yaşama vb. gibi zor durumlarda kaldığında manevi referanslarla desteklenmesini ihtiva eder.²²

Modern hayat her ne kadar insanlara maddi olarak büyük imkânlar sunmuş olsa da, ruhsal anlamda insanlığın sorunlarını çözememiş aksine, daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu durum sadece Batı dünyasında değil, aynı zamanda küreselleşmenin etkisiyle İslâm dünyasında da görülebilmektedir. Zira modernleşmeye bağlı olarak maddiyatçı bir anlayışa savrulan insanlığı, insanı sadece bedenden ibaret bir varlık

²⁰ Kılınçer, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine”, 40.

²¹ Asude Coşkuner, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (İstanbul: Dem Yayınları, 2018), 178-179.

²² Ali Ayten, “Dindarlık Ruhsal ve Fiziksel Sağlığı Etkiler mi?”, *Din, Erdem ve Sağlık*, ed. Ali Ayten (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), 65; Naci Kula, “Manevi Danışmanlıkta Kullanılan Bazı Kavramların Anlam Alanı ve Fonksiyonelliği”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, ed. Ali Ayten (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 45.

olarak görerek hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya sarılmakta ve ruhunu ihmal edebilmektedir. Hep daha çok kazanmak, daha çok tüketmek, daha çok bencillik ve sonuçta yalnızlaşma ve psikolojik hastalıklar oluşmaya, bireysel ve toplumsal olarak birçok problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. İşte bu problemler karşısında ABD ve Batı devletleri, ruh sağlığı konusunda dinden yararlanma yoluna giderek değişik alanlarda ciddi çalışmalar yapmaktadır. Çünkü yapılan pek çok araştırma, ruh sağlığı ile din arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.²³

Dinin ruh sağlığına en önemli katkısı, ortaya koyduğu değerler ve dünya hayatına ilişkin açıklamalar aracılığıyla insan yaşamına kazandırdığı anlamdır.²⁴ Bu noktada dinin toplum hayatındaki birleştirici, uzlaştırıcı ve kaynaştırıcı rolü dikkate alındığında, manevi danışmanlığın toplumsal huzur ve barışın, birlik ve beraberliğin sağlanmasında önemli bir yerinin olduğu görülecektir. Zira insanların birbirlerine danışmalarını ve yardım etmelerini emreden din²⁵ merkeze alındığında, inanan bir insanın karşı karşıya kaldığı problemlerde inandığı dinin değerleriyle ilişki kurarak bireye destek sağlamak ve kötülüğü engellemek de manevi danışmanlıkta önemli bir yere sahiptir.²⁶ Buradan hareketle manevi danışmanlığın tanımında belirtilen kişiye yönelik çalışma, kişinin doğruları bulmasına ve kendini tanımasına yardımcı olma, bireylerin akıl ve ruh sağlığını koruma, bireyin problemlerle başa çıkmasına yardımcı olma gibi ifadeler aynı zamanda manevi danışmanlığın önemini de ortaya koymaktadır.

Manevi danışmanlığın amaçları için literatüre bakıldığında, psikolojik danışmanlığın amaçlarının aynı şekilde manevi danışmanlık için de söz konusu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda manevi danışmanlığın amaçlarının, danışanları seküler ve/veya dinsel içerikli ‘bir korkudan kurtarmak’ biçimindeki çok sınırlı bir alandan başlayarak ‘mutlu ve huzurlu bir yaşam sağlamak’ biçimindeki çok geniş bir yelpazeye yayıldığı görülmektedir.²⁷ Bunun yanında kullanılan kuramların ve yaklaşımların vurgularına göre, manevi danışmanlığın amaçları arasında genel kapsamda “destek, kriz müdahalesi ve yöntemi, karar verme, semptom hafifletme, iç görü ve anlam kazandırma, iyileştirme, kendini gerçekleştirme, anlam ve

²³ Mustafa Köylü, “Teoriden Pratiğe Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Samsun Örneği”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I*, ed. A. Ayten - M. Koç - N. Tınaz (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 65.

²⁴ Recep Yaparel, “Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişki”, *DEÜİFD* 8 (1994), 24. Ayrıca bk. Kerim Yavuz, “Din ve Güven”, *Sosyal Bilimlerde Güven*, ed. Ferda Erdem (Ankara: Vadi Yayınları, 2003), 33-34.

²⁵ eş-Şûra 42/38-39.

²⁶ Buhârî, “Mezâlim”, 842.

²⁷ Koç, *Manevi (Psikolojik) Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği*, 68-74.

aşkın deneyimi, keşfetme, kurumsal ve sosyal değişim sağlama, bilişsel değişim, tam olarak işlevde bulunma, kişisel gelişme, perspektif geliştirme” gibi bir dizi ereksel ifadeler yer almaktadır.²⁸

Manevi danışmanlıkta amaç, bireyin manevi yaşantısını düzeltmek için öğüt vermek değil, bireyin manevi yaşantısında karşılaştığı sorunları çözmeye ve doğru kararlar vermesine yardımcı olmak için gerekli olan bilgileri vermek ve böylece benzer sorunlarla karşılaştığı zaman uygun çözümü bulabilme kabiliyetini artırmaktır.²⁹ Öte yandan manevi danışmanlık hizmetini; bilme, ikna olma, yardım alma, moral bulma ve uzlaşma olmak üzere beş temel ihtiyaca dayandıran Cebeci’ye göre birey, bir konuda bilgi almak için ya da edindiği bilgi konusunda ikna olmak için danışmana başvurabileceği gibi, çaresiz kaldığı bir durumda yardım alma, teselli bulma ya da anlaşmazlık yaşadığı bir kişiyle uzlaşma amacıyla da yardım talebinde bulunabilir.³⁰ Bu durumda manevi danışmanlığın bireyin bilişsel, duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını karşılama amacının yanında, danışanların sağlıklı bireyler olarak kalmaları için insanların birbirleriyle sağlıklı iletişim kurmalarına, kişiyi rahatsız eden problemleri ortadan kaldırmaya ve yardımlaşmalarına yönelik amaçlar taşıdığı da ifade edilebilir.

3. Türkiye’de Gençlere Yönelik Manevi Danışmanlık Uygulama Alanları

Ülkemizde din hizmetlerinin sunumunda cami içi ve cami dışı ayrıma gidilmesinin gereği 1990’lı yıllarda gündeme gelmeye başlamış, ancak 2000’li yıllara kadar bu yönde fazla bir ilerleme kaydedilememiştir. Bu tarihten itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı, süreç içerisinde toplumdaki değişmeyi, farklılaşan ihtiyaç ve beklentileri de göz önüne alarak din hizmetlerinde verimliliği ve çeşitliliği sağlamak amacıyla çeşitli kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak manevi danışmanlık hizmeti vermeye başlamıştır. Bu nedenle öncelikle ülkemizdeki manevi danışmanlık uygulamalarına kısaca göz attıktan sonra, gençlere yönelik uygulamalardan bahsedilecektir.

Toplumun değişik kesimlerinde uygulanan manevi danışmanlık hizmetin arka planında, Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği’nde belirtilen “Camilerin içinde ve dışında toplumun din konusunda aydınlatılması, vatandaşlara vaaz ve irşat yoluyla din hizmeti

²⁸ Üzeyir Ok, “Din Psikolojinin Kullanım Alanları: Dini Danışmanlık ve Rehberlik”, *Din Psikolojisi*, ed. F. Karaca - A. Bahadır (Erzurum: AÜ Açıköğretim Fakültesi, 2012), 3.

²⁹ Coşkuner, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, 170-171.

³⁰ Cebeci, *Bir Din Eğitimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik*, 57; Suat Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 26-28.

götürülmesi ile ilgili iş ve işlemleri yapmak; bu maksatla ‘İrşat ve Rehberlik Merkezleri’ oluşturmak³¹ ifadesi etkili olmuştur. Bu bağlamda Başkanlık, toplumun ihtiyaç ve beklentilerinin tespiti ve çözüm önerilerinin tartışıldığı şura, seminer ve ilmî toplantılar tertiplemiştir.³² Bunların neticesinde Türkiye’de din ve maneviyatın ibadethanelere hapsedilmeden sosyal hayatın bir parçası olarak yaşanmasına hizmet etmek, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın görev ve çalışma prensipleri arasındaki yerini almıştır. Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı, din hizmetlerini farklı alanlara taşıyarak toplumun her kesimine ulaşabilmek amacıyla toplumla yeni bir ilişki biçimi olan manevi danışmanlık uygulamasına geçmiştir.

Başkanlığın bu yeni ilişki biçimi uygulamasında tarihi, siyasal, ekonomik ve toplumsal kodları birlikte düşünmek gerekmektedir. Toplumun farklı kesimlerinden her bir bireye yardım için üretilecek din hizmetleri görüşme, ziyaret ve çeşitli aktivitelerin planlanması ve uygulanması elbette diğerlerinden farklı olacaktır. Tüm bu süreçlerde değişim ve ihtiyaçlar dikkate alındığında, diğer kurum ve yardım meslekleriyle işbirliğine gidilmesi gibi konular değerlendirildiğinde manevi danışmanlık, din hizmetleri içinde yeni bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.³³ Diyanet İşleri Başkanlığı’nın çeşitli kurum ve kuruluşlarla imzaladığı protokollere istinaden manevi danışmanlık adı altında yürütmekte olduğu din hizmetleri faaliyetleri kronolojik olarak tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Türkiye’de Manevi Danışmanlığın Tarihi Gelişimi

1982	Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersinin de İçinde Yer Aldığı Müfredat ile Birlikte Cezaevi Vaizlerinin Göreve Başlaması
2001	Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlâkî Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik Protokol İmzalanması
2003	Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının Kurulması
2007	Olağanüstü Hallere Hazırlık ve Toplum Liderini Bilinçlendirme Projesi gereğince Kızılay ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İşbirliği Protokolünün İmzalanması
2007	Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu arasında iş birliği protokolü imzalanmıştır

³¹ DİB Görev ve Çalışma Yönetmeliği, m. 30, www.diyaret.gov.tr/dinhizmetleri/giris.html. (erişim: 14.02.2023).

³² Örneğin, I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993); II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998); III. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (20-24 Eylül 2004); I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007); IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (12-16 Ekim 2009).

³³ Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*, 220.

2011	Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Arasında İşbirliği Protokolünün İmzalanması
2014	Diyanet İşleri Başkanlığı ile Türkiye Yeşilay Cemiyeti Arasında İşbirliği Protokolünün İmzalanması
2015	Diyanet İşleri Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı Arasında Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolünün İmzalanması
2015	Diyanet İşleri Başkanlığı ile Gençlik ve Spor Bakanlığı Arasında İşbirliği Protokolünün İmzalanması
2016	Diyanet İşleri Başkanlığı ile Afet ve Acil Yönetimi Başkanlığı Arasında İşbirliği Protokolünün İmzalanması (Manevi Psiko-Sosyal Destek)
2019	Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Ceza İnfaz Kurumlarında Bulunan Tutuklu ve Hükümlülere Din Eğitimi, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Faaliyetleri Sunmak Amacıyla İş Birliği Protokolü İmzalanması

Tablo 1’de görüldüğü üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı hastane, huzurevi, yetiştirme yurdu, kredi ve yurtlar kurumu, gençlik merkezleri gibi birçok kurumla imzalanan protokol gereğince manevi danışmanlık hizmetlerini yürütmektedir. Yürütülen bu hizmetlerin geliştirilmesine yönelik çalışmalara devam edildiği de görülmektedir.

Her geçen gün tanınırlığı ve hizmet alanları artan manevi danışmanlık, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yürüttüğü din hizmetlerinde ayrı bir öneme sahip olmuştur. Dolayısıyla kuramsal varlığı kabul edilen bu alana, ülkemizde değişik kurumlarda ihtiyaç hissedilmiş ve din hizmetleri faaliyetleri yürütülmeye başlanmıştır. Nitekim din, insan hayatının vazgeçilmez bir değeri ve hayatın her alanını güzelleştiren ilahi bir rahmettir. Bu rahmetin toplumda hissedilir olması sağlıklı bir din hizmetiyle mümkündür. Ne var ki, toplumsal yapıda yaşanan hızlı değişim ve dönüşümler din eğitimi/din hizmetleri alanında bir paradigma değişiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Altaş’ın ifadesiyle, toplumsal yapıdaki merkezilikten kurtulma ve sorunlarıyla başa çıkabilmek için kendi örgütlerini üretme süreci, topluma sunulan hizmetlerin de dönüşümünü beraberinde getirmektedir.³⁴

Yapılan araştırmalar ciddi anlamda manevi danışmanlığa ihtiyaç duyulduğunu ve bu ihtiyacın karşılanmasının ülkemiz için nitelikli insan

³⁴ Nurullah Altaş - Mustafa Köylü, *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, ed. N. Altaş - M. Köylü (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 10.

yetiştirmeye önemli katkılarının olacağı gerçeğini ortaya koymaktadır.³⁵ Zira hastanelerde “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik” hizmetlerinin verilmesinin hastaların tedavi sürecine ve iyileşmeleri yönünde moral ve motivasyonlarına yardımcı olduğu,³⁶ cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlülerin manevi yönden iyileşmesini ve dinî bilgilenmelerini sağladığı,³⁷ yuva ve yetiştirme yurdundaki gençlerin kişilik gelişimleri, moral ve motivasyonları, hayata ümitle bağlanmada manevi destek sağladığı³⁸ tespit edilmiştir. Yine huzurevlerindeki yaşlıların hayata pozitif yaklaşabilmelerinde, sağlıklı, huzurlu ve mutlu bir hayat sürmelerinde,³⁹ engellilerin ise hayata bağlanma, olaylara pozitif yaklaşabilme, maddi ve manevi rehabilitasyonları bakımından⁴⁰ önemli katkılarının olduğu ortaya konulmaktadır.

Gençlere yönelik manevi danışmanlık hizmetleri ise, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Gençlik ve Spor Bakanlığı arasında 15 Şubat 2015 tarihinde Ankara’da imza altına alınan işbirliği protokolüyle başlamıştır.⁴¹ Bu protokole istinaden Başkanlık, yükseköğretim öğrenci yurtları ve gençlik merkezlerinde manevi danışmanlık faaliyetine başlamıştır. Protokolün amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

“Sosyal, kültürel ve sportif etkinliklerle, gençlerin beden ve ruh sağlıklarına, manevi gelişimlerine katkıda bulunmak, Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlı kurumlarda, yurtlarda, spor tesislerinde, kamplarda ve gençlik merkezlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı merkez ve taşra

³⁵ Orhan Demir, *Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2004), 24-25; Saadetin Özdemir, *Korumaya Muhtaç Gençlerin Din Öğretimi İhtiyaçları* (Isparta: Tuğra Matbaası, 2002), 149-150.

³⁶ Nurullah Altaş, *Hastanelerde Dinî Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)*, *AÜİFD* 39/1 (1999); 599-659; Serpil Başer, “Diyanet İşleri Başkanlığının Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmeti İhtiyacı”, *Diyanet İşleri Başkanlığı I. Din Hizmetleri Sempozyumu 3-4 Kasım 2007* (Ankara: DİB Yayınları 2008), 620-646; Koç, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hastanelerdeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri...”, *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (2017), 201-241.

³⁷ Şuayip Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2006).

³⁸ Özdemir, *Korumaya Muhtaç Gençlerin Din Öğretimi İhtiyaçları*; Orhan Demir, *Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi 2004).

³⁹ Adem Efe, “Engelli Birey ve Ailelerinin Sorunları, Toplumdan Beklentileri ve Din (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Örneği)”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2006), 169-198; Naci Kula, *Bedensel Engellilik ve Dinî Başa Çıkma* (İstanbul: Dem Yayınları, 2005), 28-40.

⁴⁰ Abdullah Dağcı, “Huzurevi Yaşlılarının Psiko-Sosyal Uyum ve Manevi Gereksinimleri”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12 (2019), 23-43.

⁴¹ Bk. <https://diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/SosyalKulturelIsbirligiProtokolleri/.pdf>, (13.06.2023).

teşkilatlarında görevli olan personelin, moral, motivasyon ve manevi rehberlik sağlaması, din ve değerler eğitimi vermesi, din hizmeti sunmasına ilişkin usul ve esaslar belirlemektir.”⁴²

Protokolün amacında da görüldüğü üzere, DİB cami dışı din hizmetleri bağlamında gençliğin yanında olabilmek, onların sorularına cevap verebilmek ve sorunlarına yardım edebilmek, moral ve motivasyonlarını güçlü tutabilmek ve rehberlik yapabilmek için gençlere yönelik manevi danışmanlık uygulamasını başlatmıştır. Öncelikle bu uygulamanın gençlerin sorunlarının en aza indirilmesinde, gençlere doğru dini bilginin sunulmasında, din ve değerler konusunda gençlere eğitim verilmesinde ve gençlerin dinsel ihtiyaçlarının karşılamasında oldukça önemli bir faaliyet olduğunu belirtmek gerekir. Böylece Başkanlık, gençlerin eğitimi ve toplumun huzuruna katkı sağlamak amacıyla din hizmetlerine yönelik önemli bir faaliyete daha hayata geçirmiştir. Bu faaliyetin önemini de görme açısından manevi danışmanlara gelen soru ve sorunların analizi aşağıda verilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması, bir problem durumu veya sorusu çerçevesinde kaynak eserler ya da katılımcı bireyler gibi referanslar aracılığıyla detaylı ve derinlikli bir inceleme ve araştırma yaparak rapor ve sonuçların elde edildiği nitel araştırma desenidir.⁴³ Bu çalışmada yükseköğretim öğrenci yurtları ve gençlik merkezlerinde görev yapan manevi danışmanlardan elde edilen veriler aracılığıyla gençlerin soru ve sorunları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda gençlerden gelen soru ve sorunların neler olduğu, manevi danışman olarak görevlendirilen din görevlilerinin nasıl bir rol üstlendiği de ortaya çıkarılmış olacaktır. Bu amaçla Batı Karadeniz bölgesinde bulunan beş ilin (Bartın, Bolu, Düzce, Karabük, Zonguldak) gençlik merkezlerinde ve yükseköğretim öğrenci yurtlarında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak görev yapan dokuz manevi danışmanla birebir görüşülmüştür. Gönüllülük esası göz önünde bulundurularak etik kurul onayı ve gerekli izinler alındıktan sonra yarı yapılandırılmış görüşme formu ile gerçekleştirilen görüşmede her manevi

⁴² T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı ile T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Arasında İşbirliği Protokolü, Madde:1.

⁴³ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018), 97.

danışmana gençlerden gelen en dikkat çekici beş soruyu belirtmeleri istenmiştir. Alınan cevaplar nitel içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışma grubunun gizliliğini sağlamak amacıyla her katılımcıya bir kod isim verilmiştir (MD1, MD2, MD3...). Çalışma grubuna ilişkin bilgiler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Çalışma Grubu

	MD1	MD2	MD3	MD4	MD5	MD6	MD7	MD8	MD9
Cinsiyet	Kadın	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek	Erkek	Kadın	Kadın	Erkek
Yaş	20-30	31-40	20-30	20-30	31-40	20-30	31-40	20-30	20-30
Eğitim	İlahiyat	İlahiyat	İlahiyat Y. Lisans	İlahiyat	İlahiyat	İlahiyat	İlahiyat Y. Lisans	İlahiyat	İlahiyat
İl	Bolu	Düzce	Zong.	Zong.	Karabük	Bartın	Zong.	Düzce	Bolu
Kıdem	12 yıl	6 yıl	6 yıl	8 yıl	10 yıl	7 yıl	9 yıl	5 yıl	4 yıl

4. 2. Gençlerin Manevi Danışmanlara En Çok Danıştıkları Soru ve Sorunlar

Gençlik dönemi, bireyin yaşamında değişimlerin yoğun bir şekilde gerçekleştiği, geleceğini biçimlendirmeye çalıştığı bir dönemdir. Bu dönemde birey bir yandan bilgi ve becerilerini artırmaya çabalarırken bir yandan da bağımsız bir şekilde kimliğini kazanma gayretindedir.⁴⁴ Gençlik çağı, genellikle ergenlik dönemi gibi zorlu bir sürecin ardından başlayan dönemi içinde yer alır. Dolayısıyla bu dönem, bireyin zaman zaman gerginlik, hüznün, kaygı ve stres yaratan durumlarla karşı karşıya kaldığı ve birçok soru ve sorunların üstesinden gelmeye çalıştığı yaşamlarının en önemli geçiş aşamasıdır.⁴⁵

Gençlik, insan hayatının en değişken, kritik ve bunalımlı dönemidir. Çünkü bedensel ve ruhsal yapıdaki değişimler yoğun bir şekilde yaşanmakta, sosyal bir rol ve statü kazanma ihtiyacı, kimlik arayışı birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir.⁴⁶ Bütün bunların yanında yine bunlardan bağımsız olmayan dinî sorunlar yönünden de gençlik dönemi, üzerinde durulması gereken bir yaş aralığıdır. Bu yaş aralığı, hem dinî uyanma ve dine karşı duyulan ilginin çoğalması hem de o zamana kadar kabul edilmiş olan dinî inançların ilk defa eleştirel bir şekilde ele alındığı dinî şüphe ve kararsızlık dönemi olarak bilinir. Dolayısıyla dinî soru ve sorunların en yüksek seviyeye ulaştığı dönem, gençlik dönemidir. Şüphesiz, dinî sorunlar sadece inançla ilgili değildir. Bu nedenle din ile ilgili sorunları daha geniş bir açıdan irdelemek gerekir. İnançla birlikte, dinî bilgi öğrenim ve uygulamanın yanında, yaşama bakımından da bir takım sorunların varlığı bir gerçektir. Bütün bu alanlar-

⁴⁴ İdris Şahin v.dğr., “Üniversite Öğrencilerinin Sorunları”, *e-Journal of New World Sciences Academy* 4/4 (2009), 1436.

⁴⁵ Arzu Donat v.dğr., “Üniversite Öğrencilerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 9/3 (2019), 451-459.

⁴⁶ Mehmet Bayyığıt, *Gençlik ve Din* (Konya: Yediveren Kitap, 2011), 180.

da karşılaşılan ve çözüm bekleyen sorunlar genci tedirgin etmekte, zaman zaman bunalımlara dahi sürükleyebilmektedir. Hatta bu çözümsüzlüğün, sosyal sorun ve huzursuzlukların doğmasına neden olduğu da söylenebilir.⁴⁷

Bu çerçeveden bakıldığında manevi danışmanların yurtlara ve gençlik merkezlerine görevlendirilmesi oldukça önemlidir. Özellikle gençlik döneminde bireyle ilgilenecek, bireyin soru ve sorunlarına çözüm bulacak kişilere daha fazla ihtiyaç vardır.⁴⁸ Nitekim bu manevi danışmanlar tarafından da ifade edilen bir durumdur.

4. 2.1. İman/İnanç Konuları

İman/inanç, insan hayatının yönünü belirleyen, onu anlamlı kılan olguların başında gelmektedir. İslâm ferdi boyutta dini inanç, ibadet ve ahlâk olmak üzere temelde üç kategoriden oluşur. İman alanı temel alan olup, diğer ikisi bunun üzerine bina olmuştur. Sorunlu bir iman alanı, sağlıklı bir ibadet ve ahlâk hayatı ortaya koyamaz. Kur'ân-ı Kerîm'in sıklıkla imana vurgu yapması, hemen her vesile ile ulûhiyete dikkat çekmesi; kıyamet, ahiret, hesap, cennet, cehennem gibi konulara göndermede bulunması bundan dolayıdır.⁴⁹ Yüce Allah'ın iman edenlere hitap ederek, "*Ey iman edenler, iman ediniz*"⁵⁰ diye başlayan âyeti, iman alanının müminler için her zaman canlı tutulması gerektiğine işaret etmektedir.

İman/inanç, insan hayatını en derinden etkileyen, etkisi hayat boyu devam eden, elde edilen bilgilerin önceki bilgileri desteklediği, sağlamlaştırdığı, sarstığı ya da değiştirdiği bir süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla imanın/inancın oluşmasını, yükselmesini sağlayacak adımların atılması hedeflenen noktaya sağlıklı şekilde ulaşabilmeyi sağlamaktadır. Bu noktada inanç denilen yapının basamaklarının sağlam atılması, zayıf noktalara alternatif çözümler üretilmesi oldukça önemlidir. Gençlik döneminde birey inanç gelişimine dinî uyanışla başlayıp dinî kabuller hakkındaki düşüncelerle gelişim basamaklarını örmektedir. Bu gelişim basamaklarının ilk kurulum ve inşasında başta ailenin uygun yöntemlerle sağlam bir eğitim vermesi, sonraki dönemlerinde ise manevi danışman görevini üstlenen kimselerin tüm uzmanlık ve deneyimlerini ortaya koyarak onlara rehberlik etmesi oldukça elzemdir. Bu bağlamda manevi danışmanlara iman/inanç konularına dair gelen sorulardan bazıları aşağıda verilmiştir.

"Hocam evren kendi kendine var olmuş olamaz mı? Benim bundan başkasını aklım almıyor. Bana kâinatın başka türlü yaratıldığını anlatabilir misiniz?" (MD7).

⁴⁷ Şentürk, *Din Psikolojisi* (Konya: Esra Yayınları, 1997), 18; Bayyigit, *Gençlik ve Din*, 180; Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012), 64.

⁴⁸ Geniş bilgi için bk. Aybey, *Kredi ve Yurtlar Kurumunda Din Hizmetleri*, 129-152.

⁴⁹ Temel Yeşilyurt, *Çağdaş İnanç Problemleri* (Ankara: DİB Yayınları, 2009), 9.

⁵⁰ Nisa 4/136.

“Dine baktığımda kafama oturmayan pek çok şey var. Hangi birini sayayım size. Hep şüphe içindeyim. Neden ve niçinini sorguladıkça işin içinden çıkamıyorum. Artık düşünmeyi bırakarak bu sıkıntılardan kurtuluyorum. Artık hiçbir şeyi umursamıyorum. Sizce nasıl?” (MD3).

“Kaderimizde ne zaman öleceğimiz belli ise, neden sadaka ömrü uzatır deniliyor. Yine kaderimizde cennet ve cehenneme gideceğimiz belliyse o zaman niçin ibadet ediyorsunuz?” (MD8).

“Bizler Müslüman bir ailede ve çevrede dünyaya geldiğimiz için şanslıyız. Bu vesileyle Allah’a inanıyoruz. İnanmayan ailede dünyaya gelen çocuğun suçu ne? Allah akıl vermiş doğru yolu bulmak için ama ya tam olarak aklımızı kullanamazsak. O zaman Müslüman ailede dünyaya gelen çocuk bir sıfır hayata galip başlamış olmuyor mu?” (MD1).

“İslâm’ın doğru, diğer dinlerin yanlış olduğunu neye göre söylüyorsunuz? (MD5).

“Deccal çıktı mı, çıkacak mı? Deccal hakkındaki düşünceniz nedir?” (MD7).

“Kur’ân-ı Kerîm’i anlıyorum, Allah’ta var biliyorum da, Allah Kur’an’da her şeyi açıkladıysa Peygambere gerek var mı? (MD5).

“İnsan vicdanla doğruyu bulamaz mı? Allah insana bu kabiliyeti verdiyse neden olmasın?” (MD6).

“Hadislerin güvenilirliği konusunda yapılan açıklamalar beni tatmin etmiyor. Siz ne dersiniz?” (MD8).

“Allah her şeyin yaratıcısı olduğuna göre, insanın iradesinin de yaratıcısıdır. O zaman Allah’ın bizim irademiz üzerinde etkisi var mıdır?” (MD9).

“Evrîm teorisi hakkında ne düşünüyorsunuz. Bana göre çok da mantıksız değil?” (MD1).

“İmanın şartının altı olduğunu biliyoruz. Ama zaten Allah’a inandığın zaman diğerlerine de inanman gerekmiyor mu? Dolayısıyla sadece Allah’a inandık desek olmaz mı?” (MD4).

“Allah neden tek bir din yaratmadı. Yahudiler dinini devam ettirirken, neden Hıristiyanlık geldi. Hıristiyanlar dinini devam ettirirken niçin İslâmiyet geldi?” (MD6).

Yukarıda manevi danışmanlara gelen soru örneklerinde inanç/iman ile ilgili farklı şekillerde soruların geldiği görülmektedir. Ne var ki, inanç konusunda karşılaşılan en önemli sorunlardan biri kuşkusuz Allah’ın evrene müdahalesini kabul etmeyen, evrene müdahale etmesini O’nun acizliği olarak yorumlayan⁵¹ deist düşüncedir. Oysaki bu düşüncenin aksine, Kur’an

⁵¹ Hamdi Gündoğar, “Deizm; Akıl Tanrılaştırılması ya da Sorumsuz Özgürlük”, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, ed. Vecihi Dönmez v.dğr. (Van: Ensar Neşriyat,

Allah'ın her an evrene müdahil olduğunu haber vermektedir. “*Göklerde ve yerde bulunanlar (her şeyi) O’ndan isterler. O, her gün (her ân) yeni bir iştedir*”⁵² ayeti bunun en güzel ifadesidir. Ancak manevi danışmanlardan birine bir öğrencinin “Tamam Allah var. Bir şeyin var olabilmesi için başlangıçta bir varlık gereklidir. Ama daha sonrasını aklım çok almıyor. Neden ibadet, neden ceza, neden ölüm...” (MD8) şeklindeki sözleri inanç konusunda yaşanan kırılmaları göstermektedir.

Gençlerin inanç konusunda sorun yaşadığı en önemli alanlardan birinin de kadere iman olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir genç tarafından manevi danışmana sorulan “Kader konusunu aklım almıyor. Bizim başımıza gelenler yazıldı ise, cennete ve cehenneme gideceğimiz belli ise o zaman ibadet etmeye ne gerek var?” (MD7) şeklindeki soru bu konuda da bazı gençlerin sorunlarının olduğunu göstermektedir. Oysa kader anlayışı Müslümanların dünya görüşünü ortaya koyması açısından İslâm düşüncesinde önemli bir yere sahip olduğu unutulmamalıdır.

Günümüzde çok hassas ve önemli olan inanç esasları hakkında gençlerin doğru bir şekilde bilgilendirilmesi oldukça önemlidir. Nitekim kaza ve kader hakkındaki İslâm’a aykırı bilgi ve düşünceler, gençlerin bütün sorumluluğu kadere yüklemelerine sebep olmaktadır. İçinde buldukları bu olumsuzluklar nedeniyle bazen yanlış da düşünebilmektedirler. Allah isteseydi, dileseydi, iyiliği murat etseydi içinde buldukları durumda olmayacaklarını düşünmektedirler. Bütün bu ifadeler gençlerin kader konusunda bilgi eksikliğinin olduğunu, bu bilgi eksikliği ise onları yanlış inanışlara ve olayları yanlış değerlendirmelerine neden olabilmektedir. Bu noktada gençler açısından genelde iman esaslarının özeldir ise kadere iman konusunun doğru olarak bilinmesinin gençlerin günlük yaşantılarına olumlu katkıda bulunacağını belirtmek gerekir.

Gençler tarafından danışılan soru ve sorunlarda, gençlik döneminin bir şüphe, tenkit ve sorgu çağı olduğunu ve gencin dinî konularda çok farklı yaklaşımlar sergileyebildiği görülmektedir. Nitekim dinî şüphe, gençlik döneminin ilk yıllarıyla birlikte (ergenlik dönemi) ortaya çıkmaya başlayan dinî gelişim sürecinin karakteristik özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Olgun bir dinî düşünceye ulaşmada dinî şüphe tecrübesi önemli bulunabilir. Bu anlamda dinî ilginin bir başka ifadesi olarak kabul edilebilen gençlik dönemi dinî şüphelerin, genelde farklı arayışların neticesine dayandığı söylenebilir. Buna göre fonksiyonları ve sonuçları itibarıyla

2017), 31. Bu konuda ayrıca bk. İbrahim Coşkun, “Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları”, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, ed. Vecihi Dönmez v.dğr. (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 41-70; Hasan Peker, “Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (2018), 13-42.

⁵² er-Rahmân 55/29.

dinî şüphelerin gençlik dönemi ve sonrasındaki dinî tercihleri belirlemede önemli görevler üstlendiği inkâr edilemez.

Gerek Batı’da gerekse ülkemizde dinî gelişim konusunda yapılan araştırmalara göre, gençlik dönemi dinî şüpheleri, ortalama olarak 12-14 yaşlarında başlamakta; 16-18 yaşlarında en zirve noktasına ulaşmakta ve bundan sonraki yıllarda gittikçe zayıflayarak 20-21 yaşlarında sona ermektedir.⁵³ Buna göre dinî şüphe evresi, en genel tabirle 11-20 yaşlar arasında yer alan bir süreç olarak kabul edilebilir. Ancak seyrek olarak dinî şüpheler 20-30 yaşları arasında da görülebildiği, ancak 30 yaşlarından sonra ise gençlik dönemi dini şüphe tecrübesine benzer bir yapılanmanın olmadığı araştırmaların ortaya koyduğu bir sonuçtur.⁵⁴

4.2.2. İbadet Konuları

Genel olarak kişinin Allah’a karşı yükümlülükleri olarak ifade edilebilen “ibadet” kavramı ile namaz, oruç, zekât, hac gibi klasik fıkıh kitaplarında yer alan mersum ibadetler akla gelmekle birlikte, Allah rızası için yapılan her güzel iş ve davranış ibadet başlığı altında ele alınabilir.⁵⁵ Böylece tamamen dinî olan görevlerden başka kişilerin Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı ilim öğrenmek, rızık için çalışmak, anne-babaya iyilik yapmak, insanlara güler yüzlü olmak vb.⁵⁶ her fiil ibadet olarak nitelendirilmekte ve ödüllendirilmektedir. Bu amaçla fert ve toplum yararına gerçekleştirilen her olumlu davranış dinî ve manevî bir anlam kazanır.⁵⁷ Aşağıda gençler tarafından manevî danışmalara ibadet konularına dair gelen soru örneklerinden bir kısmı verilmiştir.

“Kur’an okumayı bilmiyorum, ancak televizyondan, telefonda Kur’an dinlemek sevap mıdır? Ayrıca Kur’an’ı Türkçesinden okusam uygun olur mu?” (MD9).

“Part-time bir işte çalışıyorum. Cuma namazlarına yetişemiyorum. Cuma namazı yerine öğle namazı kılsak olabilir mi? Hutbeyi de kendimiz internette okusak nasıl olur?” (MD3).

⁵³ W. Houston Clark, “Ergenlik ve Gençlik Yıllarında Din”, çev. M. Dağ, *Eğitim Hareketleri Dergisi* 22/256 (1977), 14-23; Arthur T. Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, çev. İ. N. Özgür (İstanbul: Gün Matbaası, 1974), 411; Edwin Diller Starbuck, *Religious-Psychologie* (London: The Walter Scott publishing co., 1911), 257; Hayati Hökelekli, “Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler”, *M.E.B. Din Öğretimi Dergisi* 14 (1988), 73-82; Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Baha Matbaası, 1970), 57.

⁵⁴ Hökelekli, “Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler”, 74; Starbuck, *Religious-Psychologie*, 254.

⁵⁵ Yûsuf, Karadâvî, *İbadet*, çev. Hüsamettin Cemal (Trabzon: Pınar Matbaası, 1986), 40.

⁵⁶ Bk. el-Bakara 2/177; el-En’am 6/162; ez-Zümer 39/11; et-Tevbe 9/22; el-Mülk 65/15; el-Cuma 62/10; el-İsrâ 17/23.

⁵⁷ Ferhat Koca, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/245.

“Oruç tutacak gücüm var ama arkadaşlarımda içinde oruç tutmak (diğerleri tutmadığı için) zor geliyor. Arkadaşlarım tarafından alaya alınmıyorum. Bu nedenle orucun fidyesini versen oruç sorumluluğundan kurtulmuş olur muyum?” (MD5).

“Teravih namazı kaç rekâttır. Bazıları 8 rekât kılalım diyor, bazıları sen önce farz namazlarını kıl, farz borcun varken nafîle kılmaya gerek yok diyorlar. Sizce ne yapalım?” (MD1).

“Çok yemin ediyorum ve yeminime sadık kalamıyorum. Bozuyorum. Bile bile yemini bozunca kefaret ödemek gerekiyormuş. Kefaret ne kadar ve bu bozduğum yeminler için ayrı ayrı mı kefaret ödemem gerekiyor. Öyle ise yandım ben.” (MD7).

“Annem bana sürekli şunu şöyle yapmazsan, bunu böyle yapmazsan “sütümü helal etmem” diyor. Ben ne yapayım. Bu sözün gerçek manada bir önemi var mı?” (MD2).

“Gençlik döneminde bazen arkadaş yanıltıyor bazen de nefsimize ağır geliyor. Namaz kılmamın gerekli olduğunu biliyorum ama namaz kılamıyorum. Bu konuda yapmam gerekeni tavsiye eder misiniz?” (MD8).

“Üniversiteye gelmeden önce ben ara sıra namazlarımı kılardım. Cuma namazlarını ise hiç geçirmemeye gayret ederdim. Ancak üniversiteye gelince arkadaş ve çevre etkisiyle namazdan uzaklaştım. Ancak başımdan da hiç bela gitmez oldu. Acaba bunlar benim başıma namazı bıraktım diye mi geliyor.” (MD9).

“Zekât, İslâm’ın şartlarından biridir. Buna inanıyorum, ancak bazı kimselere bakıyorum da, çalışmamayı, asalak halinde yaşamayı ve dilenmeyi kendine görev bilmiş. Bu nedenle bu tür insanlar aklıma gelince zekât vermek istemiyorum. Ayrıca verdiği yardımı yerinde kullanacak zekât verecek kişi de kalmamış değil mi?” (MD3).

“Hocam gusül abdesti nasıl alınır, bana bir anlatır mısınız? Ben şu ana kadar böyle bir abdest bilmiyorum.” (MD6).

“Her tarikat, cemaat, mezhep farklı şekillerde ibadet yapıyor. Bu insanların hepsi aynı Allah’a ve Peygambere inanıyorsa bu ayırım niye var. Neden insanların kafasını karıştırıyorlar?” (MD2).

“Babam hep kurbanını keser. Ancak her geçen yıl kesilecek hayvan sıkıntısı çekiyoruz. Normalde 5-6 ayda kesilip insanların istifadesine sunulan hayvanlar kurbanda birkaç günde kesiliyor. Böylece hem yetişkin hayvan sayısı düşüyor hem de televizyonlarda gördüklerimiz hiç de iç açıcı görüntüler değil. Kurban kesme yerine parası verilemez mi? (MD7).

Yukarıda örnek olarak verilen sorularda da görüldüğü üzere, gençler namaz, oruç, zekât gibi doğrudan ibadetlerin yapılış ve mahiyeti hakkında

bilgiden ziyade, basın- yayın ve sosyal medyada ortaya atılan daha çok uç konuları sorgulayıcı bir tarzda danışma ortamına taşımışlardır. Bu durum gençlerin sorgulayıcı ve şüpheci yaklaşımının yanında, sosyal medyada yer alan bu tür bilgilerin gençler tarafından dikkatle takip edildiğini de göstermektedir.⁵⁸ Öte yandan gençlerden gelen sorularda ibadetlerin anlamı, önemi ve toplum hayatındaki yerinin hak ettiği ölçüde bilinmediği ve bunun sebebinin de gençlerin din eğitimindeki eksikliklerinden kaynaklandığı kanaatindeyiz.

İslâm dininde diğer bütün ibadetlerin özü olan ve Allah'a yaklaşmanın en önemli yolu ve basamağı olan namaz ibadetiyle ilgili gençlerden çok az sorunun geldiği görülmektedir. Ayrıca oruç ibadeti ile ilgili de hiç soru gelmemiştir. Muhtemelen bu durum manevi danışman tarafından ya gelen sorular arasına yazılmamış ya da oruçla ilgili bilgi konusunda eksiklerinin olmadığından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte gelen sorulara bakıldığı zaman gençlerin dönemsel olarak yaşadığı olayların, sosyal medyada dolaşan bilgilerin düşünce yapılarını etkilediği ve sorulara da yansıtıldığı görülmektedir.⁵⁹

Her ne kadar dinin temeli iman ise de inanan insanın sadece imanla yetinmesi yeterli gelmemektedir. Çünkü insanın duygu, düşünce ve inanç dünyasında oluşan olgu ve düşünceler ibadetlerle davranış halinde dışa yansımaktadır. İnsan her şeyini borçlu olduğu yüce ve mükemmel bir varlığa karşı itaat ve yaklaşmayı ibadetler ile yerine getirebilir. Diğer taraftan ibadetler insanın gerek ruh ve beden gerekse toplum ve birey arasında olumlu ilişkilerin kurulmasına; toplum düzeninin aksamadan yürütmesine katkıda bulunduğu bilinmektedir. Yine insanın maddi ve manevi açıdan huzur ve mutluluğu da ancak ibadetlerle kazanabileceği Kur'an'da ifade edilmektedir.⁶⁰ Ancak İslâm'a göre dünya ve âhiret mutluluğunu hedefleyen ibadetler doğru, usul ve adabına göre yapıldığı zaman kişiyi iki cihanda mutluluğa kavuşturur. Bu çerçevede dindeki iki ana unsur olan inanç ve ibadetin (amel) birbirinden ayrılamaz olduğunu, dolayısıyla iman ve amelin, diğer bir ifadeyle dinin teorik yönüyle pratik yönünün geniş ölçüde birbirine bağlı, birbirinin tamamlayıcısı olduğunu ifade etmek gerekir.⁶¹

⁵⁸ Sosyal medyada gençlerin din algılarına yönelik söylemler için bk. Sümeyra Arıcan - Handan Yalvaç Arıcı, "Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 1062-1106.

⁵⁹ Konu ile ilgili örnekler için bk. Handan Yalvaç Arıcı - Sümeyra Arıcan, "Ergen Din Tasavvurunun İnşasında Sosyal Medya", *Kalemname* 12 (2021), 67-93.

⁶⁰ er-Ra'd 13/28-29.

⁶¹ Hâbil Şentürk, *İbadet Psikolojisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 31-40; Mehmet Bayraktar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1987), 9; Râgıb el-İsfahânî, *Mutluluğun Kazanılması*, çev. Lütfi Doğan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1983), 157.

4.2.3. Ahlâk Konuları

İnsanın bir amaca yönelik olarak kendi arzusu ile iyi davranışlarda bulunup kötülükten uzak olması olarak ele alınabilen ahlâk, genel olarak toplumda insanların uymak zorunda oldukları kurallardır. Ahlâk bir inanç ve düşünce sistemi olup, manevi değerlerin en önemlilerinden biridir. Bu bağlamda ahlâkî değerler, herkes tarafından kabul edilen evrensel ilkelerdir. Ancak insan, ahlâkî davranışları bilmiş olarak dünyaya gelmemektedir. Bu nedenle ahlâk her şeyden önce bir eğitim konusudur.⁶²

İslâm'ın temel amacı bütün insanlığı mükemmel bir ahlâka kavuşturmak, insanları dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmaktır. İslâm ahlâkının kaynağı Kur'an ve onun ışığında oluşan sünnettir. Ahlâkî güzelleştirmenin yolu ise Kur'an'ın belirttiği ve Hz. Peygamber'in gösterdiği şekilde doğru davranışları yapıp, yanlış davranışlardan uzak kalmakla mümkün olur.⁶³ Ancak zaman zaman belirtilen bu ahlâkî ilkelerden sapmaların olduğu gençlerden gelen sorularda kendini göstermektedir.

“Babamla ve kardeşlerimle aynı masada okey türü oyun oynuyorum. Eğlence amaçlı. Bir şey olmaz herhalde?” (MD9).

“Böyle bir ortamda nefsimi kontrol etmekte zorlanıyorum. Sürekli oruç mu tutmam gerekiyor?” (MD2).

“İnternette dolaşırken sayfanın etrafında uygun olmayan fotoğraf ve reklamlar çıkıyor. Bunlara bakmak günah mı?” (MD6).

“Karşı cinsle kuracağımız arkadaşlık ilişkilerinin sınırı nereye kadardır. Bu kişi ile evleneceksek durum farklı olabilir mi?” (MD8).

“Sınavlarda zaman zaman kopya çekiyoruz. Bu da kul hakkına girer mi?” (MD5).

“Fala inanma falsız da kalma diye bir söz var. İnanmadan fala baktır-mak nasıldır?” (MD1).

“Sosyal medyada bazen heyecan yaratsın diye paylaşımlar yapıyor. Gerçekte olmayan şeyler. Ama kötü bir niyet yoksa da sorumlu muyuz?” (MD7).

“Batı'da her geçen gün yaygınlaşan eşcinsel evlilik konusunda ne dersiniz?” (MD8).

“Merak ettim dövme yaptır-dım. Ailem ise evlatlıktan reddetmeye va-racak kadar tehdit savuruyorlar. Aslında bu kadar büyütülecek ne var bun-da?” (MD4).

⁶² Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2007), 5-6.

⁶³ Recep Kılıç, *Ayet ve Hadisler Işığında İnsan ve Ahlak* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 4-5.

Yukarıda verilen bazı örnek sorular, gençlerin ahlâka dair çok farklı konularda soru ve sorunlarının olduğunu göstermektedir. Yine sorularda daha çok gençlik döneminde görülebilen merak, şüphe, kararsızlık, sorgulama, büyükler tarafından anlaşılama, hiçbir şeyi önemsememe, aile büyükle-riyle tartışma/çatışma eğilimlerinin olduğu da anlaşılmaktadır.

Gençlik döneminde fiziki ve ruhi açıdan yeni bazı oluşumların meydana gelmesine bağlı olarak, gençlerde yeni şeyleri öğrenme isteği, ne yapacağına karar verememe, bağımsızlık duygusuna bağlı olarak başta aile bireyleri olmak üzere her türlü otoriteye karşı çıkma, kendine güven gibi pek çok özellik gençleri bazen sıkıntılı durumlara sokabilmektedir.⁶⁴ Bu durumlar gençleri yakın çevrelerinden uzaklaştıran, huzursuzlukların ve gerginliklerin yaşanmasına ve birtakım problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. İşte bu süreçte yetişkinlerin rehberliğine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar.

Ahlâk konularını içeren ahlâk eğitimi, ahlâkî değerleri benimsetmek ve eyleme geçirerek, insanda bulunan bütün duygu ve güçleri kontrol altına almayı hedeflemektedir.⁶⁵ Yapılan araştırmalar gençlerin ahlâk eğitimine dair konularda eksiklerinin olduğunu,⁶⁶ gençlerin ahlâk eğitimine ihtiyaçlarının olduğunu⁶⁷ ve gençlerin ahlâkî gelişimle ilgili değerlere sahip olması gerektiğini⁶⁸ ortaya koymaktadır. Manevi danışmanlar tarafından gençlere verilecek ahlâk eğitiminin gençlere ahlâkî bir kişilik kazandırılabilmesi ve böylece güzel ahlâk sahibi bireyler olmalarına katkı sağlayacaktır. Nitekim manevi danışmanlar tarafından dile getirilen “Gençlerinin bilgi diye bir problemi yok. Çünkü herkes her istediği bilgiye her zaman ve mekânda ulaşabiliyor. Uygulama problemi var, yani ahlâka yansımaları.” (MD5), “Şu anda gençliğin en büyük problemi ahlâk, bana kalırsa. Birbirlerinden olumsuz anlamda çok etkileniyorlar. O yapıyor ben de yapayım düşüncesine sahip genç çok fazla. Bu nedenle ahlâkî konular çok önemli.” (MD3) şeklindeki ifadeleri bu durumu açığa çıkarmaktadır.

4.2.4. Diğer Konular

Bu başlık altında sayı olarak ayrı bir sınıflamaya tabi tutulamayacak kadar az, ancak oldukça farklı konularda ilgili çeşitli meselelerin yer aldığı sorular değerlendirilecektir. Bunlar arasında büyü, kısmetin kapanması, eş

⁶⁴ Naci Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 37-39.

⁶⁵ Abdullah Özbek, “Ahlak Eğitiminin Önemi”, *Diyanet İlmî Dergi* 19/3 (1983), 56.

⁶⁶ Ahmet Aslan, “Lise Gençliğinin Değer Yönelimleri ve Boş Zaman Etkinlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2019), 79-104.

⁶⁷ M. Naci Kula, “Engelli Gençlerin Gelişim Özellikleri ve Din-Ahlak Eğitimi”, *Turkish Studies* 12/20 (2018), 167-182.

⁶⁸ *Gençlik Araştırması 2018* (Kars: Serhat Kalkınma Ajansı (Serka), 2018), 23.

seçimi, teknolojinin getirdiği zararlar, kadınların ibadetlerde neden erkeklerle eşit olmaması, modernleşme ve cinsellik, kürtaj, intihar, aldatma, resmi-dini nikâh ayrımı, anne-baba ve genç arası problemler, nikâhsız beraberlik, evlilikte kader, evlilikte din-mezhep-kültür farklılığı, psikolojik rahatsızlıklar vs. şeklinde belirtilebilir. Bunlardan bazı örnek sorular aşağıda verilmiştir.

“Bana büyü yapılmış olmasından korkuyorum. Kısmetim kapandı. Hangi kapıya gitsem kapı yüzüme kapanıyor, her işim ters gidiyor. Psikolojim bozuldu.” (MD6).

“Ben bir boşluk içindeyim. Her an her şeyi inkâr edebilecek durumda-ym. Bana yardım edin.” (MD2).

“Benim razı olmamama rağmen babam beni istemediğim bir kişiyle evlendirmek istiyor. Herkesin istediği ile evlendiği bir dönemde hala bu tür problemlerle uğraşmak beni intiharın eşiğine kadar getiriyor.” (MD9).

“Kız arkadaşım ile bir hataya düştük. Kürtaj yaptırдық. Günah olduğunu biliyoruz ama affedilmez mi. Günah sadece kız arkadaşım mı bana da olur mu?” (MD7).

“Yabancı bir kızla (gayri müslim) evlenilemez mi? (MD5).

“Resmi nikâhtan sonra dini nikâha da gerek var mı? (MD8).

“Erkek arkadaşım Alevi ben ise Sünni’yim. Bu farklılıktan dolayı babam evliliğimize karşı çıkıyor. Gerçekten evlenilemez mi? (MD3).

Gençlerden gelen sorulara bakıldığında, çok geniş bir yelpazede soruların geldiği, gençlerin din ile ilişkilendirdiği her türlü konuyu danışma ortamına taşıyabildiği görülmektedir. Bayyığit’in araştırmasında da, üniversite gençliğinin yaklaşık yarısının din ile ilgili soru ve sorunlarının olduğu sonucuna varılmıştır.⁶⁹ Üniversite öğrencilerinin sorunları üzerine yapılan bir araştırmada, en önemli sorunlar arasında üçüncü sırada “manevi boşluk, ahlâkî ve kültürel bilgisizlik, eksiklik” geldiği belirtilmiştir.⁷⁰ Yine Kacur ve Atak tarafından yapılan bir diğer araştırmada da, üniversite öğrencilerinin en önemli sorun alanları arasında kötü alışkanlıklara sahip olmanın üst sıralarda yer aldığı görülmektedir.⁷¹

Yukarıda verilen bazı örnekler, gençlerin ne tür sorunlar içinde olduklarını, aynı zamanda manevi danışmanların gençler arasında nasıl önemli bir görev ifa ettiklerini, gençlere nasıl yardımcı olduklarını ve her türlü olum-

⁶⁹ Bayyığit, *Gençlik ve Din*, 182.

⁷⁰ İdris Şahin, v.dğr., “Üniversite Öğrencilerinin Sorunları”, *e-journal of New World Sciences Academy* 4/4 (2009), 1442.

⁷¹ Mustafa Kacur - Mustafa Atak, “Üniversite Öğrencilerinin Sorun Alanları ve Sorunlarla Başetme Yolları: Erciyes Üniversitesi Örneği”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (2011), 273-297.

suzluklara karşı onları nasıl korumaya çalıştıklarını açıkça göstermektedir. Ayrıca gençler tarafından manevi danışmanlara dini konularda pek çok soruların yanında sorunların da geldiği, bunların da çok farklı konu başlıklarını kapsadığı görülmektedir. Görüşme sorularına verilen cevaplardan hareketle, manevi danışmanlara gelen sorunların bir kısmı yoğunluğu dikkate alınarak şu şekilde özetlenebilir: “Arkadaş çevresiyle yaşanan çeşitli sorunlar / Oda-okul arkadaşlarıyla ortak mekân paylaşma sorunu / İbadetleri düzgün yapamama sorunu / Ruhsal sorunlar / Aile sorunları / Geleceğe yönelik sorunlar / Hayatın anlamsız gelme sorunu / Evleneceğini düşünerek arkadaşıyla kıydığı dinî nikah sorunu / Birbirlerine karşı tahammül, sabır, anlayış, hoşgörü eksikliğine bağlı sorunlar / Mutlu olamama sorunu / İntihar etme duygusu sorunu...”

Yukarıda örnek olarak verilen soru ve sorunlara bakıldığında, gençler tarafından manevi danışmanlara çok çeşitli soru ve sorunların geldiği görülmektedir. Dolayısıyla yükseköğretim öğrenci yurtlarında ve gençlik merkezlerinde manevi danışman kimliği ile görev yapan din görevlilerin ise gençlerin değişik soru ve sorunlarına muhatap oldukları ve din hizmetleri adına da önemli görevler ifa ettikleri bir gerçektir.

Sonuç

İnsanlık tarihi boyunca din, sosyal hayatın merkezinde yer almış ve insanoğlunun ilgilendiği en temel konulardan biri olmuştur. Dinin birey üzerindeki etkileri dikkate alındığında, bireyin içine düştüğü inanç, huzursuzluk ve manevi sıkıntı gibi problemlere çözüm sunabilmek veya asgari bir seviyeye indirebilmek için önemli bir yere sahip olduğu ve insana dünya ve âhret mutluluğunu amaçladığı görülecektir. Dolayısıyla bir taraftan dinin temel kaynaklarını, diğer taraftan da insanı konu alan bilim dallarıyla ilişkili olan din eğitiminin, değişik mekân ve kurumlarda yaygın ve örgün olarak ideal şartlarda gerçekleşmesi oldukça önem arz etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, ülkemizde yaygın din eğitimi resmi ve sistemli olarak yapan en etkin kurumdur. Başkanlık, yaptığı bu faaliyetlerini cami içi ve cami dışı din hizmetleri olmak üzere iki şekilde yürütmektedir. Ancak son yıllarda camiyle sınırlı kalmayan pek çok din hizmetleri faaliyetlerine de imza atmıştır. “Cami dışı din hizmetleri” adı altında yürütülen bu faaliyetler arasında, gençlik döneminde oluşan/ oluşabilecek dinî problemlerin çözümüne katkı sağlamak, gençlerin manevi gelişimlerine katkıda bulunmak ve gençlere moral, motivasyon ve manevi destek vermek amacıyla yükseköğretim yurtlarında ve gençlik merkezlerinde yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu bağlamda bir durum tespiti yapmayı amaçlayan bu çalışmada gençlere yönelik yurtlarda ve gençlik merkezlerinde yürütülmekte olan manevi danışmanlık hizmetlerinin

amacı, önemi ve Türkiye’deki manevi danışmanlık uygulamalarının yanında gençlerin manevi danışmanlara danıştığı soru ve sorunlar manevi danışmanların gözünden incelenmiştir.

Gençlerin manevi danışmanlara danıştığı soru ve sorunlara bakıldığı zaman, gençlerden çok geniş bir yelpazede soruların geldiği ve gençlerin din ile ilişkilendirdiği her konuyu danışma ortamına taşıyabildiği görülmüştür. Manevi danışmanlar tarafından ifade edilen ve gençlerden gelen bu sorular iman, ibadet, ahlâk ve diğer konular şeklinde başlıklar altında incelenmiştir. Bu itibarla iman/inanç konularına dair gelen sorularda gençlerin bir dinî şüphe içinde oldukları, tenkit ve sorgu çağına bağlı olarak gençlerin dini konularda çok farklı yaklaşımlar sergileyebildiği görülmüştür. İman konusunda özellikle Allah inancı ve kadere iman konularında ciddi kırılmaların olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla gençler açısından genelde iman esaslarının özelde ise Allah’a ve kadere iman konularında doğru bilgilendirilme yapılması oldukça önemlidir. Nitekim bu konuların doğru olarak bilinmesinin gençlerin günlük yaşantılarına olumlu katkıda bulunacağı ve yarınlarını daha güzel bir şekilde düzenlemelerine katkı sağlayacağı söylenebilir.

İbadet konularında ise gençlerin doğrudan namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerin yapılış ve mahiyeti hakkında bilgi istemedikleri, daha çok basın-yayın ve sosyal medyada ortaya atılan konuları sorgulayıcı bir tarzda danıştıkları görülmektedir. Bu durum gençlerin sorgulayıcı ve şüpheli yaklaşımının yanında, sosyal medyada yer alan bu tür bilgilerin gençler tarafından dikkatle takip edildiğinin de göstergesidir. Yine gelen sorulara bakıldığı zaman gençlerin dönemsel olarak yaşadığı olayların, sosyal medyada dolaşan bilgilerin düşünce yapılarını etkilediği ve sorulara da yansıdığı görülmektedir. Öte yandan gençlerden gelen sorularda ibadetlerin anlamı, önemi ve toplum hayatındaki yerinin hak ettiği ölçüde bilinmediği ve bunun sebebinin de gençlerin din eğitimi konusundaki eksikliklerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Ahlâkla ilgili de gençlerden çok farklı konularda soru ve sorunların geldiği görülmüştür. Bu alanla ilgili sorularda daha çok gençlik döneminde görülebilen merak, şüphe, kararsızlık, sorgulama, kendine güven, büyükler tarafından anlaşılamanın verdiği sıkıntı, önemsememe gibi yaklaşımların yanında, aile büyükleriyle tartışma/çatışma gibi soru ve sorunların olduğu görülmüştür.

İman, ibadet ve ahlâk başlığı altına alınamayan, ancak ayrı bir sınıflamaya tabi tutulamayacak kadar da az olan farklı konularla ilgili soru ve sorunlar da “diğer konular” başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu sorulardan bazıları büyü, kısmetin kapanması, eş seçimi, teknolojinin getirdiği zararlar, kadınların ibadetlerde neden erkekle eşit olmaması, modernleşme

ve özgürlük, kürtaj, intihar, aldatma, resmi-dini nikâh ayrımı, anne-baba ve genç arası problemler, evlilikte kader, evlilikte din-mezhep-kültür farklılığı, psikolojik rahatsızlıklar vs. şeklindedir.

Gençlik dönemi, her zamankinden daha fazla yetişkinlerin danışmanlığına ihtiyaç duyulduğu bir dönemdir. Bu bağlamda gençlerden gelen sorulara bakıldığında, çok geniş bir yelpazede soruların geldiği, gençlerin din ile ilişkilendirdiği her türlü konuyu danışma ortamına taşıyabildiği görülmüştür. Öte yandan manevi danışmanların gençler arasında nasıl önemli bir görev ifa ettikleri ve gençlerin dinî soru ve sorunlarında onlara nasıl yardımcı oldukları da görülmüştür. Bu itibarla gençlerin yoğun olarak bulunduğu öğrenci yurtları ve gençlik merkezleri gibi yerlerde manevi danışman sayısının artırılması önem arz etmektedir.

Kaynakça

Altaş, Nurullah - Köylü, Mustafa. *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Altaş, Nurullah. “Müslüman Bir Tolumda Dini Danışmanlık İçin Anlam ve Teoloji İnşa etmek, Dini Danışmanlık Kavramının Vahiy Kültürüne Dayalı Bir Anlamı ve Yöntemi Mümkün mü?”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.

Altaş, Nurullah. “Hastanelerde Dinî Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)”. *AÜİFD* 39/1 (1999), 599-659.

Arıcan, Sümeyra - Yalvaç, Handan Arıcı. “Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri?”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 1062-1106.

Arıcı, Handan Yalvaç - Arıcan, Sümeyra. “Ergen Din Tasavvurunun İnşasında Sosyal Medya”. *Kalemname* 12 (2021), 67-93

Aslan, Ahmet. “Lise Gençliğinin Değer Yönelimleri ve Boş Zaman Etkinlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2019), 79-104.

Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar. “Din Hizmetlerinin Sunumunda Alternatif Yöntem: Dini Danışmanlık”. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu: Bildiriler II*. Ankara: DİB Yayınları, 2008.

Aybey, Salih. *Kredi ve Yurtlar Kurumunda Din Hizmetleri*. İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2021.

Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2007.

Ayten, Ali. “Dindarlık Ruhsal ve Fiziksel Sağlığı Etkiler mi?”. *Din, Erdem ve Sağlık*. ed. Ali Ayten. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.

Başer, Serpil. “Diyanet İşleri Başkanlığının Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmeti İhtiyacı”. *Diyanet İşleri Başkanlığı I. Din Hizmetleri Sempozyumu 3-4 Kasım 2007*. Ankara: DİB Yayınları 2008.

Bayrakdar, Mehmet. *İslâm İbadet Fenomenolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1987.

Bayyığıt, Mehmet. *Gençlik ve Din*. Konya: Yediveren Kitap, 2011.

Bulut, Aytakin. *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Ankara: DİB Yayınları, 2002.

Clark, W. Houston. “Ergenlik ve Gençlik Yıllarında Din”. çev. M. Dağ. *Eğitim Hareketleri Dergisi* 22/256 (1977), 14-23.

Clebsch, William - Jaekle, Charles. *Pastoral care in historical perspective*. New Jersey: Prentice-Hall, 1964.

Coşkun, İbrahim. “Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları”. *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. ed. Vecihi Dönmez v.dğr. Van: Ensar Neşriyat, 2017.

Coşkuner, Asude. *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. İstanbul: Dem Yayınları, 2018.

Dağcı, Abdullah. “Huzurevi Yaşlılarının Psiko-Sosyal Uyumu ve Manevi Gereksinimleri”. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12 (2019), 23-43.

Demir, Orhan. *Yetiştirme Yurdu Gençliği ve Din Eğitimi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2004.

Donat, Arzu v.dğr. “Üniversite Öğrencilerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri”. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 9/3 (2019), 451-459.

Düzgüner, Sevde. “Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakım Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I.* ed. A. Ayten - M. Koç - N. Tınaz. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.

Efe, Adem. “Engelli Birey ve Ailelerinin Sorunları, Toplumdan Beklentileri ve Din (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Örneği)”. *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2006), 169-198.

Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. S. Budak. İstanbul: Okyanus Yayınları, 2017.

Gündoğar, Hamdi. “Deizm; Aklın Tanrılaştırılması ya da Sorumsuz Özgürlük”. *Din Karşısı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. ed. Vecihi Dönmez v.dğr. Van: Ensar Neşriyat, 2017.

Hökelekli, Hayati. “Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler”. *M.E.B. Din Öğretimi Dergisi* 14 (1988), 73-82.

İsfahânî, Râgıb. *Mutluluğun Kazanılması*. çev. Lütfi Doğan. İstanbul: Bahar Yay.,1983.

Jersild, Arthur T. *Gençlik Psikolojisi*. çev. İ. N. Özgür. İstanbul: Gün Matbaası, 1974.

Kacur, Mustafa - Atak, Mustafa. “Üniversite Öğrencilerinin Sorun Alanları ve Sorunlarla Başetme Yolları: Erciyes Üniversitesi Örneği”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (2011), 273-297.

Kılıç, Recep. *Ayet ve Hadisler Işığında İnsan ve Ahlâk*. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Kılınçer, Hatice. “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Teori ve Uygulama Alaları*. ed. Ali Ayten. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.

Koç, Mustafa. “Diyabet İşleri Başkanlığı'nın Hastanelerdeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (1995-2015): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Programı Önerisi”. *Diyabet İlmî Dergi* 53/4 (2017), 201-241.

Koç, Mustafa. *Manevi (Psikolojik) Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Köylü, Mustafa. “Teoriden Pratiğe Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Samsun Örneği”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I.* ed. A. Ayten - M. Koç - N. Tınaz. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.

Kula, Naci. “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”. *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Kula, Naci. “Manevi Danışmanlıkta Kullanılan Bazı Kavramların Anlam Alanı ve Fonksiyonelliği”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. A. Ayten. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.

Kula, Naci. *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*. İstanbul: Dem Yayınları, 2005.

Ok, Üzeyir. “Din Psikolojisinin Kullanım Alanları: Dini Danışmanlık ve Rehberlik”. ed. F. Karaca - A. Bahadır. *Din Psikolojisi*. Erzurum: AÜ Açıköğretim Fakültesi, 2012.

Ok, Üzeyir. “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”. *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

- Ok, Üzeyir. “İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi”. ed. M. Bulut, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu: Bildiriler II*. Ankara: DİB Yayınları, 2008.
- Önkal, Ahmet. “Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Çerçevesinde İmam Cemaat İlişkileri”. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu II*. 2007 Ankara: DİB Yayınları, 2008.
- Özbaydar, Belma. *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Baha Matbaası, 1970.
- Özbek, Abdullah. “Ahlâk Eğitiminin Önemi”. *Diyanet İlmî Dergi* 19/3 (1983), 56.
- Özdemir, Saadettin. *Korunmaya Muhtaç Gençlerin Din Öğretimi İhtiyaçları*. Isparta: Tuğra Matbaası, 2002.
- Özdemir, Şuayip. *Cezaevlerinde Din Eğitimi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2006.
- Özdoğan, Öznur. “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”. *AÜİFD* 47/2 (2006), 130.
- Şahin, İdris v.dğr. “Üniversite Öğrencilerinin Sorunları”. *e-journal of New World Sciences Academy* 4/4 (2009), 1435-1449.
- Şentürk, Habil. *İbadet Psikolojisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Şirin, Turgay. *Dini Danışmanlık ve Rehberlik, İhsan Modeli Manevi Danışmanlık*. İstanbul: Mim Akademi, 2014.
- T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı ile T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Arasında İşbirliği Protokolü*, 2015.
- Tosun, Cemal. “Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Kültürlerarası-Dinlerarası Yaklaşım”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Woodruff, C. R. “Pastoral Counseling: An American Perspective”. *British Journal of Guidance& Counseling* 30/1 (2002), 93-94.
- Yaparel, Recep. “Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişki”. *DEÜİFD* 8 (1994), 24.
- Yavuz, Kerim. “Din ve Güven”. ed. Ferda Erdem. *Sosyal Bilimlerde Güven*. Ankara: Vadi Yayınları, 2003.
- Yeşilyurt, Temel. *Çağdaş İnanç Problemleri*. Ankara: DİB Yayınları, 2009.
- Zinbauer, Brian. v.dğr. “Religion and spirituality: Unfuzzifying the Fuzzy”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 36/4 (2005), 30-49.